

1. ΜΑΡΤΙΑΛΗΣ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ

Από το σύνολο των επιγραμμάτων, στα οποία ο Μαρτιάλης - με εκτενή ή σύντομο τρόπο- αναφέρεται στον Ιούλιο Καίσαρα⁹, διακρίνονται κυρίως δύο. Τα επιγράμματα αυτά είναι:

Cum dubitaret adhuc belli civilis Enyo
forsitan et posset vincere mollis Otho,
damnavit multo staturum sanguine Martem
et fodit certa pectora tota manu.

Sit Cato, dum vivit, sane vel Caesare maior: 5
dum moritur, numquid maior Othone fuit? (VI. 32)

Ενώ ως τότε αμφέρορε η θεά των εμφυλίων Ενώ
κι ο μαλθακός Όθων ίσως μπορούσε να νικήσει,
αυτός την ακριβή αιματοχυσία αποκηρύσσοντας του Άρη
με χέρι αποφασιστικό ολάκερα τα στήθη του διανοίγει.

Ας πούμε πως ο Κάτων υπήρξε εν ζωή ανώτερος του Καίσαρα. 5
Όμως στον θάνατό του ούτε έναν Όθωνα δεν πρόρεσε να φτάσει!

Το ποίημα, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, αναφέρεται στον βραχύβιο αυτοκράτορα Όθωνα και στην εμφύλια διαμάχη του έτους 69 μ.Χ., του *ingens annus*, όπως το αποκαλεί αλλού ο Μαρ-

---

9. Όλα τα κείμενα που παρατίθενται ακολουθούν την πρόσφατη έκδοση του D. R. Shackleton Bailey, M. Valeri Martialis, *Epigrammata*, Stuttgart 1990 (Teubner). Τα σχετικά επιγράμματα κατά βιβλίο είναι: I.117.10: *forum Caesaris*, VI.32.5: *Sit Cato, dum vivit, sane vel Caesare maior*, 38.6: *Iulia tecta*, IX.61 (ολόκληρο το ποίημα), 70.3: *dum gener atque socer diris concurreret armis*, X.62.7: *Iulius (mensis)*, XI.5.11: *et te privato cum Caesare Magnus amabit*, XII.32.1: ο *Iuliarum dedecus Kalendarum* και ένα τελευταίο, το οποίο αναφέρεται στην *Iulia*, κόρη του Καίσαρα: XI.104.17κεξ.: *pedicare negas: dabat hoc Cornelia Graccho, / Iulia Pompeio...*

τιάλης¹⁰, όταν ο Όθων, έχοντας την υποστήριξη της πραιτωριανής φρουράς, δολοφόνησε τον ανακηρυγμένον από τη σύγκλητο αυτοκράτορα Γάλβα, διοικητή ως τότε των στρατευμάτων της Ισπανίας¹¹ και στη συνέχεια συγκρούστηκε με τον Βιτέλλιο, ο οποίος στο μεταξύ είχε ανακηρυχθεί επίσης αυτοκράτορας από τα στρατεύματα του Ρήνου.

Οι τέσσερεις πρώτοι στίχοι του ποιήματος αναφέρονται ειδικότερα στην αναμέτρηση μεταξύ Όθωνα και Βιτέλλιου, η οποία τελικά πραγματοποιήθηκε στο *Bedriacum* της βόρειας Ιταλίας (κοντά στην Κρεμόνα), όπου συγκρούστηκαν οι δυνάμεις των δύο αντιπάλων, χωρίς την παρουσία των δύο αυτοκρατόρων. Παρόλο που εκεί ηττήθηκαν οι δυνάμεις του Όθωνα, η έκβαση αυτής της μάχης θα μπορούσε να μην είναι τελεσίδικη, αφού ο Όθωνας διέθετε πρόσθετες και αξιόλογες δυνάμεις, τις λεγεώνες που κατέφθαναν από τον Δούναβη, καθώς και άλλα πραιτωριανά στρατεύματα, που τον παρότρυναν να συνεχίσει τον αγώνα.

Έτσι πράγματι η κατάσταση ήταν ακόμη αμφίβολη (*dubitet Epyo*, στ. 1) και ίσως μπορούσε να αναδειχθεί νικητής ο Όθων (*et posset vincere mollis Otho*, στ. 2), όταν ο ίδιος αποφάσισε να αυτοκτονήσει (*fodit certa pectora tota manu*, στ. 4)¹² καταδικάζοντας την αναπόφευκτη πρόσθετη αιματοχυσία στρατιωτών και συγκλητικών (*damnavit multo staturum sanguine Martem*, στ. 3).

Τα ιστορικά συμφραζόμενα που εξυπακούονται εδώ ή προβάλλονται ακροθιγώς από τον ποιητή, είναι απολύτως σύμφωνα προς τις ιστορικές μαρτυρίες που κατέγραψαν ο Σουητώνιος και

10. Mart. VII.63.9. Για τα γεγονότα αυτού του έτους βλ. διεξοδικά K. Wellesley, *The Long Year A.D. 69*, London 1975.

11. Ο Γάλβας έμεινε μόνον επτά μήνες στην εξουσία και δολοφονήθηκε στις 15 Ιανουαρίου του 69 μ.Χ.

12. Περβ. Suet. Otho 11.2: *et circa lucem demum expergefactus uno se traiecit ictu infra laevam papillam irrumpentibusque ad primum gemitum modo celans modo detegens plagam exanimatus est.*

ο Πλούταρχος. Ο πρώτος αναφέρει συγκεκριμένα για τις συνθήκες, υπό τις οποίες ο Όθων πήρε την απόφαση της αυτοκτονίας:

Ac statim moriendi impetum cepit, ut multi nec frustra opinantur, magis pudore, ne tanto rerum hominumque periculo dominationem sibi asserere perseveraret, quam desperatione ulla aut diffidentia copiarum; quippe residuis integrisque etiam nunc quas secum ad secundos casus detinuerat, et supervenientibus aliis e Dalmatia Pannoniaque et Moesia, ne victis quidem adeo afflictis ut non in ultionem ignominiae quidvis discriminis ultro et vel solae subirent¹³.

Αμέσως τότε τον κατέλαβε σφοδρή επιθυμία να πεθάνει. Ο λόγος, όπως σωστά πιστεύουν πολλοί, ήταν ότι μάλλον ντρεπόταν να επιμένει στην κατοχή της εξουσίας προς ίδιον όφελος, ενώ εξέθετε σε μεγάλους κινδύνους την πολιτεία και τους στρατιώτες, και όχι ότι βρισκόταν σε απελπισία ή δεν είχε εμπιστοσύνη στα στρατεύματά του. Εξάλλου είχε κρατήσει στη διάθεσή του, για ώρα ανάγκης, κάποιες λεγεώνες ανέπαφες, ενώ και άλλες επιπλέον κατέφθαναν από τη Δαλματία, την Παννονία και την Μοισία· από την άλλη ούτε και οι ηττημένες λεγεώνες ήταν τόσο καταπονημένες που να μην θέλουν να αναλάβουν από μόνες τους οποιονδήποτε κίνδυνο για να εκδικηθούν την ατιμία των αντιπάλων.

Σύμφωνος επίσης με τις ιστορικές μαρτυρίες είναι και ο χαρακτηρισμός *mollis* (στ. 1) που αποδίδει ο Μαρτιάλης στον Όθωνα:

fuisse enim et modicae staturae... munditiarum vero paene muliebrium, vulso corpore, galericulo capiti propter raritatem capillorum adaptato et adnexo, ut nemo dinosceret. Και στη

---

13. Suet. Otho 9.3, πρβ. Πλούτ. Όθων 17.

συνέχεια: *per quae factum putem, ut mors eius minime congruens vitae maiore miraculo fuerit*¹⁴.

Ήταν μέτριος στο ανάστημα... και οι συνήθειες ευπρεπισμού του ήταν σχεδόν γυναικείες: αποτρίγωνε το σώμα του και στο κεφάλι του, λόγω των λιγιστών τριχών, φορούσε περούκα, τόσο άριστα προσαρμοσμένη που κανείς δεν το καταλάβαινε... Γι' αυτούς τους λόγους νομίζω πως ο θάνατός του, ως ασυμβίβαστος προς τον τρόπο ζωής που είχε, υπήρξε μεγάλη έκπληξη.

Εάν λοιπόν στους στ. 1-4 ο Μαριιάλης εξέθεσε το γεγονός, την αφετηρία δηλ. του ποιήματος, με τον στ. 5 προετοιμάζει την αιχμή του. Εδώ εμφανίζεται η μορφή του Μ. Porcius Cato (Uticensis), του στωικού φιλοσόφου και τελευταίου υπερασπιστή της δημοκρατίας, όπως χαρακτηρίστηκε, ο οποίος και συγκρίνεται με τον Ιούλιο Καίσαρα. Και οι δύο προσωπικότητες αποκαλούνται με το *cognomen* τους και μόνον, και αυτό αρκεί για την ταύτιση τους από τον αναγνώστη.

Η αντιπαλότητα Καίσαρα-Κάτωνα είναι γνωστή στην ιστορία των δύο ανδρών. Τόσο ο Σουητώνιος στη βιογραφία του Καίσαρα¹⁵ όσο και ο Πλούταρχος στις βιογραφίες του Καίσαρα και του Κάτωνα αναφέρονται σε χαρακτηριστικά περιστατικά της έχθρας τους, η οποία με την αναπόφευκτη εμφύλια ρήξη Καίσαρα-Πομπηίου έφερε τους δύο άνδρες, και στο πεδίο της μάχης πλέον, αντιπάλους, οπότε η αναμέτρηση οδήγησε στην αυτοκτονία του Κάτωνα στην Υτίκη της βόρειας Αφρικής το 46 π.Χ., όπου είχε οριστεί διοικητής των πομπηϊανών δυνάμεων. Όταν ο Καίσαρ, έχοντας κατασφάξει τους αντιπάλους του στη στενή λωρίδα της Θάψου, πλησίαζε στην Υτίκη για να αντιμετωπίσει και τα τελευ-

14. Suet. Otho 12.1, πρβ. Πλούτ. Όθων 18.

15. Suet. Caes. 14 (υπόθεση της συνωμοσίας του Κατιλίνα), 19 (ο Κάτων συνηγορεί στη χρήση παράνομων μέσων για την παρεμπόδιση του Καίσαρα να αναδειχθεί ύπατος), 20 (με εντολή του Καίσαρα ο Κάτων σύρεται έξω από τη Σύγκλητο και φυλακίζεται), πρβ. και 30, 53.

ταία υπολείμματα των Πομπηϊανών στην Αφρική, ο Κάτων, πιστός στα στωικά του δόγματα και στα ιδανικά της ελευθερίας, βλέποντας το αναπόφευκτο τέλος, αποφάσισε να αυτοκτονήσει παρά να παραδοθεί στο έλεος του αντιπάλου του. Η ηρωική αυτή πράξη υμνήθηκε τότε τόσο από τον Κικέρωνα όσο και από τον Βρούτο, και ο Καίσαρας, προφανώς ενοχλημένος από τον υπερβολικό τους έπαινο προς τον Κάτωνα, αναγκάστηκε να απαντήσει με τους *Anticatores*¹⁶. Έτσι η μορφή του Κάτωνα πέρασε στην ιστορία σχεδόν ως θρύλος¹⁷, αμαυρώνοντας αρκετά την εικόνα του Καίσαρα.

Στον Μαρτιάλη ωστόσο η μορφή του Κάτωνα παρουσιάζεται τις περισσότερες φορές με αρκετή δόση ειρωνείας, όταν ο σατιρικός ποιητής τον εμφανίζει στον ρόλο του *severus* ή *rigidus Cato*¹⁸, με σκοπό ασφαλώς να εξυπηρετήσει τις σατιρικές του ανάγκες χρησιμοποιώντας ένα υπόδειγμα αυστηρότητας μέσα σε ένα *carmen lascivum*. Όμως δεν λείπουν και οι περιπτώσεις, όπου ο ποιητής απεκδύεται τον σατιρικό μανδύα και αναφέρεται με περισσή σοβαρότητα και πολιτικό λόγο στις τελευταίες ημέρες

16. Ιδιαίτερα λεπτομερής είναι ο Πλούταρχος (Κάτων 64-70) στην παρουσίαση των τελευταίων ωρών του φιλοσόφου Κάτωνα, ο οποίος διαβάζει τον Φαίδωνα του Πλάτωνα, πριν αυτοκτονήσει.
17. Ο Κικέρων τον τιμά τοποθετώντας τον ως πρόσωπο των φιλοσοφικών του διαλόγων (*Academica, De finibus*), ο Βεργίλιος τοποθετεί τη μορφή του στην ασπίδα του Αινεία (*Aen.* 8.670), ο Οράτιος, στην πολιτική οδή 1.12, συγκαταριθμεί τον Κάτωνα μεταξύ των ηρώων της Ρώμης, δηλ. μεταξύ Ρωμύλου, Νουμά και Ταρκυνίου (βλ. σχετικά Κ. Γρόλλιου, *Οράτιος, Οι Ωδές, I*, Αθήνα 1986, *comm. ad loc.*). Πρβ. *Sen. Ep.* 14.13 και 104.29κεξ. Διεξοδικά βλ. P. Pecchiura, *La figura di Catone Uticense nella letteratura Latina*, Torino 1965.
18. Πρβ. την εισαγωγική επιστολή του 1ου βιβλίου: *non intret Cato theatrum meum, aut si intraverit, spectet, και το εκεί ποίημα: cur in theatrum, Cato severe, venisti?/ an ideo tantum veneras, ut exires? Πρβ. επίσης IX.27.14 (Catoniana lingua), 28.3 (qui spectatorem potui fecisse Catonem), X.20 (19).21 (rigidi Catones), XI.2.1 (triste supercilium durique severa Catonis/ frons), 39.15 (non possum libertum ferre Catonem), XII.3(4).8 (hilaris Cato).*

και πράξεις της ζωής του Κάτωνα. Αυτό το πράττει, όταν συζητά με τον στωικό φίλο του Δεκιανό τη στωική θέση "περί αυτοκτονίας", την οποία δηλώνει απερίφραστα ότι δεν εγκρίνει¹⁹, όπως δεν εγκρίνει και την τελική αυτοχειρία του Κάτωνα, έστω κι αν τον θεωρεί μεγάλη μορφή της δημοκρατικής περιόδου ή τον αποκαλεί *magnus Cato*²⁰.

Είναι επομένως παράξενο που εδώ στο VI.32 τον παρουσιάζει καλύτερο "εν ζωή" από τον Καίσαρα, έστω κι αν αυτό δηλώνεται ως μία παραχώρηση (*sit*, στ. 5). Εξάλλου το να επαινεί κανείς τον τελευταίο εκπρόσωπο της δημοκρατίας στις ημέρες του Δομιτιανού δεν φαίνεται να αποτελεί απλή ή επιπόλαια πράξη.

Οι πιθανές εξηγήσεις που θα μπορούσαν να δοθούν σχετικά με το πρόβλημα, είναι δύο. Πρώτον, πρέπει να δεχθούμε ότι τα *Pharsalia* του Λουκανού, γραμμένα πριν από είκοσι πέντε περίπου χρόνια (εποχή Νέρωνα), εξακολουθούσαν να ασκούν έντονη επίδραση και να συζητούνταν ακόμη στους λογοτεχνικούς κύκλους της Ρώμης, καθώς εκεί, στο 9ο βιβλίο, ο Καίσαρας παρουσιάζεται ως η εκπροσώπηση του κακού, ενώ ο Κάτωνας "αποθεώνεται" ως η τελευταία αντίσταση κατά του κακού και ως ιδανική μορφή, ως μέτρο και κριτήριο ηθικής στάσης και ελευθερίας. Η πιθανότητα αυτή κερδίζει έδαφος, αν λάβουμε υπόψη, ότι ο ίδιος ο Μαρτιάλης μιλάει με υπερηφάνεια για τον συμπατριώτη του Λουκανό και για το έργο του, το οποίο ασφαλώς κυκλοφορεί ακόμη στα βιβλιοπωλεία της εποχής, εφόσον το XIV.194 των *Aprophoreta* συστήνεται στους αναγνώστες του ως δώρο²¹.

19. Βλ. I.8.5-6: *nolo virum facili redimit qui sanguine famam, / hunc volo, laudari qui sine morte potest*, πρβ. και I.78.9.

20. I.8.1 (*consummatus Cato*), 78.9: *hanc mortem fatis magni praeferre Catonis / fama potest*, V.51.5: *similis Catoni Tullioque Brutoque*, XI.5.14: *si Cato reddatur, Caesarianus erit (Cato Anticaesarianus, βλ. M. Kay, comm. ad loc.)*.

21. Πρβ. I.61.7, VII.21-23 (V. Buchheit, *Martials Beitrag zum Geburtstag Lucans als Zyklus*, *Philologus* 105, 1961, 90-96), και X. 64. Για τις μορφές του Καίσαρα και